

Артур Кукушко
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
історико-археологічних досліджень
Музею історії Десятинної церкви

**Іоасаф Кроковський: ректор Києво-Могилянської академії,
архімандрит Києво-Печерської лаври, митрополит Київський**

Митрополит Іоасаф Кроковський належить до числа тих особистостей, про життя та діяльності яких, на жаль, історія зберегла занадто мізерні й уривчасті відомості. Про багатогранну та дуже плідну діяльність церковного ієрарха, життя якого проходило в складний історичний період, дізнаємося за працями з історії Києва, Києво-Могилянської академії, Києво-Печерської лаври, історії монастирів або діяльності окремих ієрархів; досліджень з історії України XVII-XVIII ст. і біографій окремих діячів цього періоду.

Дата й місце народження Іоасафа (у миру - Олександра) Кроковського достеменно невідомі. За використанням ним на Київській кафедрі герба Намет (також відомим як Кисіль), припускають його можливу приналежність

до православної шляхти. Як і інші його видатні сучасники, він проходив навчання у Києво-Братській колегії, де в цей період був ректором майбутній Лаврський настоятель (1684-1690) та Київський митрополит (1690-1707) Варлаам Ясинський, який надавав Кроковському свою постійну підтримку та заступництво. У 1670 році у зв'язку із занепадом колегії Кроковський продовжує освіту в західноєвропейських навчальних закладах, у тому числі Колегії свт. Афанасія в Римі. Щоб отримати доступ до католицьких шкіл, йому довелося прийняти унію (у ті часи такий вчинок не був винятковим). Після повернення до Києва у 1683 році від свого наставника Варлаама Ясинського Кроковський приймає чернечий постриг з ім'ям Іоасаф. У тому ж році він був запрошений викладачем до Колегії, де дуже швидко розкрився його викладацький та організаторський талант. Уже в 1689 році він був призначений її ректором. У 1693 році відбулося повторне призначення.

Будучи ректором, Кроковський підняв навчальний процес у Колегії на якісно новий рівень. Ще у 1634 році за розпорядженням короля Владислава IV викладання богослов'я в її стінах не дозволялося. Цією заборонаю одночасно переслідувалися дві мети: з одного боку, обмежувався розвиток православної богословської науки, а з другого, - вихованці Колегії для отримання богословської освіти, за потребою, були змушені продовжувати навчання в польських або інших західноєвропейських католицьких академіях. На час ректорства Кроковського це обмеження зникло, і з 1689 року він особисто починає викладання богословського курсу, де показує себе прихильником філософії т. зв. аристотелевсько-раціоналістичного напрямку (до якого входять Інокентій Гізель, Феофан Прокопович, свт. Георгій Кониський).

З обранням у 1690 році на Київську кафедру Варлаама Ясинського Кроковський був у числі кандидатів (як ігумен київського Пустинно-Микільського монастиря з грудня 1688 року) на Лаврську архімандрію, проте обраний не був. У 1693-1694 роках Кроковський у складі гетьманської делегації перебував у Москві для подання чолобитних про різні потреби

Колегії. У відповідь на чолобитні 11 січня 1694 року було видано царські грамоти. Однією з них визначалися права Колегії щодо викладання в ній навчальних дисциплін і її внутрішньої організації. Причому надані права є, по суті, такими ж, якими користувалися в той час у всіх європейських державах вищі навчальні заклади, які мали звання «Академії».

З часу обрання Варлаама Ясинського Київським митрополитом Кроковський був його діяльним помічником, і тому, цілком природно, що він бачив його своїм наступником на посаді митрополита. У 1695 році митрополит звернувся з проханням до царя і патріарха обрати собі в допомогу («по слабости здоровья») вікарія (єпископа-коад'ютора). Він же й запропонував кандидата - Кроковського. Цікаво відзначити, що це прохання про єпископа-коад'ютора є першим випадком установи вікаріатства в сучасному його значенні в історії Православної церкви на Русі. Вибір митрополита схвалили Петро I і патріарх Адріан, але з невідомих причин посвяти не відбулося (у 1700 році вікарієм був поставлений Захарія Корнилович). Однак 1697 року Кроковського, за висловом В. І. Аскоченського, «в замене не состоявшегося коадьюторства ожидал... архимандритский жезл Киево-Печерской Лавры».

Період Лаврського настоятельства Кроковського припадає на час стабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні після доби Руїни, наслідком якої стало інтенсивне будівництво на всьому Лівобережжі та особливо в Києві. У 1698 році було закінчено будівництво кам'яної, у стилі українського бароко, церкви Воскресіння Христового. При безпосередній участі гетьмана Івана Мазепи двір Успенського собору був обнесений новою кам'яною огорожею. Також за його ініціативою у 1696-1698 роках на економічній брамі цієї огорожі було споруджено велику пя'тиверху, покриту листовим золотом Всесвятську церкву. У 1698-1701 роках була побудована Онуфріївська церква, 1701 році закінчена реконструкція Успенського собору, а в 1706 - Троїцької надбрамної церкви. У цей же період на Ближніх печерах

в 1700 році закінчено будівництво Воздвиженського храму, який відтворює в камені відповідний тип українських дерев'яних церков.

Як представник інтелектуальної еліти Кроковський достатньо уваги приділяв Лаврській друкарні. З 1700 року, по смерті патріарха Адріана, фактично припинилася адміністративна залежність друкарні від Москви. Стефан Яворський, що очолював тоді церкву, як колишній вихованець Варлаама Ясинського та молодший товариш по навчанню Кроковського, ставився до Лаври вельми прихильно. Кроковський, прийнявши друкарню в досить облаштованому стані, подбав зробити все необхідне для її подальшого вдосконалення. При ньому в період бурхливого київського будівництва було зведено нову будівлю для друкарні. У період його настоятельства друкарня, за оцінкою проф., прот. Ф. Титова, «по продуктивности работ... может быть, сравниваем только с могилянским и отчасти с гизелевским периодами... за 10-летний период управления Иоасафа Кроковского Лаврскою типографією насчитывается до 40 печатных изданий этой последней». За Кроковського було здійснено одне з найвидатніших у техніці виконання гравюр й оформлення тексту видань Лаврської друкарні – Києво-Печерський патерик 1702 року. Показником передовою технічного оснащення друкарні цього часу може служити й напрестольне Євангеліє 1707 року.

На останніх вільних виборах Київського митрополита 1707 року (утім, у світлі останніх досліджень права «вільної елекції» для духовних і мирських чинів Гетьманщини цього часу піддаються досить обґрунтованим сумнівам), що відбулися по смерті Варлаама Ясинського, Іоасаф Кроковський був обраний одноголосно. На чолі митрополії він залишив по собі пам'ять турботою про храми та монастирі Києва, а також дбайливою адміністративно-господарською діяльністю та здатністю в суперечливих питаннях (зокрема, з міським магістратом) йти на компроміси, які зводили чвари та тяжби, котрі виникали на рівні побутових непорозумінь. Особливо контрастною в цьому аспекті особистість Кроковського виглядає на тлі його наступника по кафедрі Варлаама Вонатовича, який не вмів і не бажав

стримувати монастирську владу. На жаль, і доля митрополита Іоасафа Кроковського, і період його предстоятельства багато в чому трагічні. У 1710-1711 рр. у Києві та його околицях лютувала морова язва, у 1713–1716 роках Лівобережжя зазнавало систематичних спустошень від турків і татар, з 1712 року на Правобережжі відбувається чергове посилення католицької експансії та насадження унії.

У кінці жовтня 1708 року, після своєї хіротонії в Москві (яка була позбавлена будь-якої урочистості і в якій монарх уперше особисто не брав участі), владику прибув до Києва. Практично по прибуттю Кроковського Мазепа з гетьманської скарбницею втік до Карла XII. У зв'язку з цим царський уряд звернувся до неприєднаних до Мазепа представників козацької старшини, а також до церковних ієрархів: 27 жовтня 1708 року для митрополита було підготовлено листа прибути в табір царя на раду, а на наступний день – указ про гетьманську зраду.

Судячи з того, що в плани Мазепа перейти на шведську сторону було посвячено вельми небагато представників старшини, навряд чи правомірним буде припущення, що він поділився своїми намірами з митрополитом (хоча таку можливість виключати не можна - буквально напередодні втечі Кроковський здійснив соборування Мазепа в Борзні). Є свідчення про те, що гетьман, безумовно, не бажав бачити Кроковського Київським митрополитом (віддаючи перевагу Стефану Яворському) і, найвірогідніше, не підтримав його прагнень стати вікарним єпископом у 1695 році. Отже, відносини гетьмана та митрополита навряд чи могли бути близькими та довірливими. Виходячи з цього, прийнятним бачиться аргумент, наведений ще Парфенієм Левицьким про те, що митрополит «уважал Мазепу за его благотворительность», однак немає свідчень його «сочувствия политическим замыслам Мазепы». Більш того, дослідник доводить, що «дальнейшее отношение Кроковского к Мазепе и его делу ясно говорит в пользу того, что он не сочувствовал измене».

Позиція Кроковського складно піддається однозначному визначенню. Митрополичий підпис відсутній на акті вибору гетьмана Івана Скоропадського 6 листопада 1708 року. Утім, факт відсутності підпису може бути викликаний причинами, не обов'язково пов'язаними зі ставленням митрополита до акту обрання нового гетьмана і повалення старого. Роль Кроковського у анафематствуванні Мазепи не можна назвати особливо активною: хоча він і очолював богослужіння 12 листопада 1708 року, проте проповідь із засудженням Мазепи виголосив новгород-сіверський протопоп Афанасій Заруцький. У той же день від імені митрополита була видана грамота до народу з викриванням зрадницьких дій колишнього гетьмана та про його анафему, а пізніше відправлено посольство на Січ з метою умовити тамтешніх козаків перестати підтримувати Мазепу. Загалом можна погодитися з висновками, висловлюваними Парфенієм Левицьким, про те, що Іоасаф Кроковський з моменту свого висвячення, по суті, був заручником та жертвою незалежних від нього обставин.

Останньою є т. зв. справа царевича Олексія 1717 року, яка прискорила смерть владики. На допиті Олексій заявив, що Кроковський брав участь у антидержавній змові. На початку лютого 1718 року митрополита та Лаврського настоятеля Іоанікія Сенютовича викликали для надання свідчень до Петербурга, а в їх резиденціях провели обшук. 1 липня 1718 року на шляху до столиці, у Твері, Іоасаф Кроковський помер. Через 5 днів було отримано царський указ про повернення обох: Київського митрополита та Лаврського архімандрита, оскільки Олексій зізнався, що брехливо звів наклеп. Дізнавшись про смерть, Петро I розпорядився здійснити поховання предстоятеля Київської митрополії з почестями за архієрейським чином, що й було зроблено у тверському кафедральному соборі.

Серед частини дослідників, з огляду на недостатньо з'ясовані обставини смерті Кроковського, поширена думка про те, що він помер неприродною смертю (був отруєний). Уперше цю версію, як існуючу на рівні чуток («как уверяют»), висунув І. І. Голіков («Деяния Петра Великаго»

(1788), потім її некритично повторювали Д. М. Бантиш-Каменський («История Малой России» (1822), М. І. Костомаров («Русская история» (1873 -1880) та ін. Але ніяких переконливих підтверджень факту отруєння (і його доцільності для царського уряду) Іоасафа Кроковського не існує. З урахуванням досить похилого віку (владиці вже було під 70) і перипетій, що випали на кінець його життя, досить ймовірно, що смерть митрополита, була зумовлена станом його здоров'я (ще задовго до арешту владика інколи не міг самостійно ходити на службу і його приносили до храму на руках).

Джерела та література

Архив Южной и Западной России. Акты об унии и состоянии Православной Церкви с половины XVII века. (1648–1798), 4/1. Киев, 1871.

Аскоченский, В. 1856. *Киев с древнейшим его училищем Академиею, 2. Киев.*

Бантыш-Каменский, Д. Н. 1993. *История Малой России. Киев.*

Голиков, И. И. 1788. *Деяния Петра Великого, мудраго преобразителя России, собранныя из достоверных источников и расположенныя по годам, 6. Москва.*

Евгений (Болховитинов), митр. 1827. *Описание Киево-Печерской лавры, Киев.*

Евгений (Болховитинов), митр. 1825. *Описание Киево-Софийского собора с историей Киевской иерархии. Киев.*

Кагамлик, С. Р. 2005. *Києво-Печерська лавра: Світ православної духовності і культури (XVII-XVIII ст.). Київ.*

Кочегаров, К. А. 2016. Россия, гетман Мазепа и избрание Киевским митрополитом Иоасафа Кроковского. 1707-1708 годы. *Славяноведение, 4, с. 25-40.*

Левицкий, П. 1890. Иоасаф Кроковский, митрополит Киевский. *Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная, 2, с. 59-83; 3, с. 109-126; 4, с. 138-168.*

О. Л. 1904. Письмо гетмана Скоропадского к митрополиту Иоасафу Кроковскому 1712 г. *Киевская старина*, 11, с. 51-52.

Павленко, С. О. 2004. *Оточення гетьмана Мазепи: Соратники та прибічники*. Київ.

Петров, Н. И. 1895. Киевская Академия во второй половине XVII в. Киев.

Титов, Ф. И., проф., прот. 2003. *Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615-1915 гг.)*. Киев.

Титов, Ф. проф., прот. 1916. *Типография Киево-Печерской Лавры. Исторический очерк (1606-1616-1916 гг.)*. Киев.

Феофан (Прокопович), еп. 1773. *История императора Петра Великого от рождения его до Полтавской баталии и взятия в плен остальных шведских войск при Перевотне, включительно*. Санкт-Петербург.

Фоменко В. М. 1990. *Видання Києво-Печерського Патерика 1661 і 1702 років та їх ілюстратори*. Київ.

Хижняк, З. І., Маньківський, В. К. 2003. *Історія Києво-Могилянської академії*. Київ.

Царевич Алексей Петрович, по свидетельствам вновь открытым. Рассуждения М. П. Погодина и самые документы по делу царевича, найденные Г. В. Есиповым. 1861. *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских*, 3/2. Москва, с. 1-374.